

OSREDNJA TEMA: *Spomenica* 1920 – prvi nacionalni program za varstvo narave v Sloveniji

Besedilo in foto: Peter Skoberne

V prvi številki *Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo* (1920) je na koncu naravoslovnega dela društvenega glasila objavljen sedemstranski dokument s preprostim naslovom *Spomenica* (Beuk, 1920). To je bil v tedanjem času uveljavljen izraz za peticijo, izjavo (memorandum) interesnih skupin. Zato sledi obrazložitev: »ki jo je predložil odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov 20. januarja 1920 pokrajinski vladi za Slovenijo v Ljubljani.«

V uvodu navajajo najprej zglede iz tujine, saj so »skoraj vse kulturne države uvidele potrebo ohranitve prirodnih spomenikov.« Zato je treba tudi v Sloveniji, »ki prednjači ostalim evropskim državam tako v florističnem kakor favnišičnem in geološkem oziru«, s predpisi zagotoviti ustanovitev zavarovanih območij in zakonsko zavarovanje rastlin in živali.

Sledi predstavitev avtorjev dokumenta; najprej obrazložitev, da je Muzejsko društvo »z namenom, koristiti znanstvu in obenem dvigniti ugled naše države« ustanovilo poseben Odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov, nato pa je po abecednem redu navedenih 13 članov tega odseka. V osrednji temi tako predstavljamo ta prvi nacionalni program za varstvo narave v Sloveniji.

Prva stran se zaključuje s štirimi točkami, ki so bistvo *Spomenice*:

- » po zgledu drugih držav naj se ustanovijo zavarovana območja;
- » zavarujejo naj se redke in tipične rastlinske ter živalske vrste in dosledno naj se izvaja ribiška in lovska zakonodaja, kakor tudi deželni zakon o varstvu ptic;
- » vzpostavi naj se nadzor nad jamami z zanimivo jamsko favno in floro;
- » povečati je treba zanimanje splošne javnosti za varstvo narave.

Na preostalih šestih straneh so konkretni in vsebinsko utemeljeni predlogi za vsako od navedenih točk. Preletimo jih!

69

Odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov.

Spomenica,

ki jo je predložil odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov 20. januarja 1920 pokrajinski vladi za Slovenijo v Ljubljani.

Skoraj vse kulturne države so uvidele potrebo ohranitve prirodnih spomenikov in so v ta namen ustanovile same ali pomagale ustanoviti z večjim delničarjem pribežki ali z odstopom zemljskih kompleksov prirodovarstvene parke (Rezervate, Naturschutzparken), kjer uživa vse živalstvo in rastlinstvo popolno varstvo, dalje ustvarile zakone za absolutno varstvo gotovih živali in rastlin, tipičnih za določne pokrajine ali izpostavljenih mučenju ter končno neposredno ali posredno po družbi za varstvo prirode poučevalo ljudstvo, da se omaji zlastanje tudi obeh živali in rastlin, ki jih zakon hlenoma ne štiti.

Ta je tudi v naši državi, ki prednjači ostalim evropskim državam tako v florističnem kakor v favnišičnem in geološkem oziru, nujna potreba v enakem smislu započeti resno delo, otem znanstvenemu raziskovanju, kar se še otem da, je jasno, ako se hočemo obraniti sleg opravilčenam občini ukulturnosti in nepojmovanja važnosti prirodnega varstva.

Z namenom, koristiti znanstvu in obenem dvigniti ugled naše države, se je v področju Muzejskega društva za Slovenijo osnoval poseben odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov v Jugoslaviji, obstoječ iz naslednjih znanstvenikov in strokovnjakov: glavn. ravnatelj dr. Stanislav Borš, sodni nadsvetnik Anton Balovan, profesor Ivan Franke, tehnik Josip Vitez Gorop, nadgesmetler Alois pl. Osepi, notar Matej Halber, inženjer dr. Ivan Lovrenčič, muzej. ravnatelj prof. dr. Jos. Mantuani, profesor Alfons Paulin, v. šol. nadzornik dr. Leopold Poljanec in mušvetnik dr. Janko Prosenčič, profesor dr. Gvidon Sajovic in prof. Ferdinand Štöckl. Ta odsek je v svojih sejah svojemu delu zarisal počen načrt, katerega glavni deli so bile:

- I. Ustanovijo naj se alpski, sredogorski (gozdni) in burski varstveni parki po zvečju enakih parkov v drugih državah.
- II. Potem zakona naj se prepove pokončavanje redkih ali za naše kraje tipičnih ter znanstveno znamenitih živali in rastlin. Strogo naj se pazi, da se izvršujejo določila lovskega in ribarskega zakona ter zakona z dne 20. Julija 1910, dež. z. št. 37 o varstvu ptic.
- III. Prirodoslovske jame z interesantno jamsko favno in floro naj se postavi pod nadzorstvo; vsop vanje naj se dovolj saba v znanstvene svrhe.
- IV. Zainteresirati je nujno javnost za varstvo prirode sploh.

Prva stran sedemstranske *Spomenice* Odseka za varstvo prirode in prirodnih spomenikov, objavljene v prvi številki *Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo* (1920).

Celoten *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* je dostopen v Digitalni knjižnici Slovenije (<https://www.dlib.si>).

V sklopu zahteve za zavarovana območja v Alpah je na prvem mestu predlog za del Karavank, ki so bile v lasti Friderika Borna. Predvidevali so, da bo posestvo tujca podržavljeno in bi ga bilo možno z agrarno reformo prenesti v upravljanje dru-

štva. Drugi predlog je zajemal »Kamniške Planine«, območje nad gozdno mejo ob glavnem slemenu od Babe pri Kamniškem sedlu do Velikega vrha. Tudi tu so poudarili, da je zasebnega lastništva zelo malo, zato bi bilo zavarovanje možno. V Julijskih Alpah pa so predlagali zavarovanje »Doline Sedmih jezer pod Triglavom«. Korektno je navedeno, da je to območje predlagal že Albin Belar, ter opozorjeno, da

bi bila lahko težava za izvedbo morebitna neugodna določitev državnih meja.

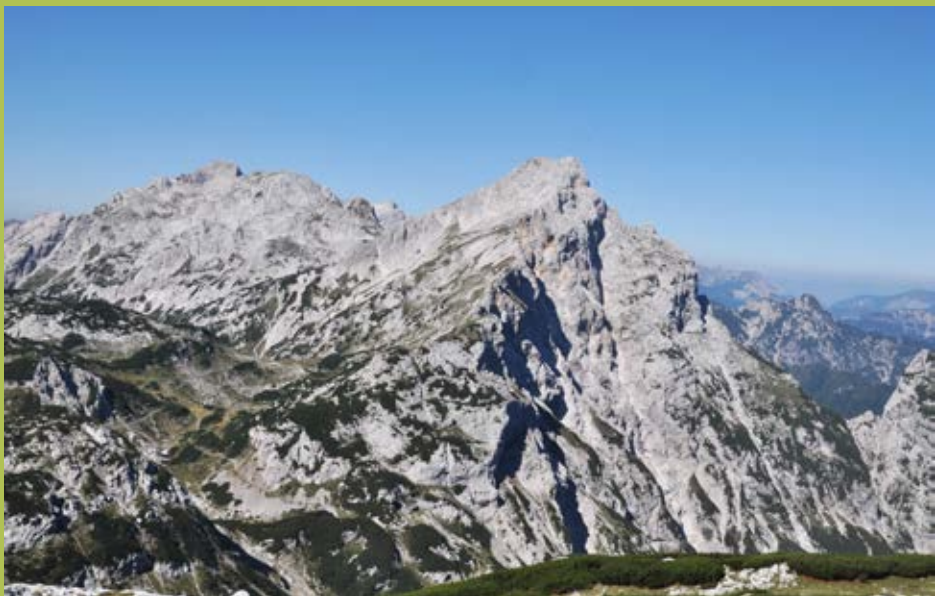
Za »sredogorske (gozdne) varstvene parke« so predlagali pragozd kneza Windischgraetza pri Oplotnici, gozdove na Kočevskem, ki jih je iz gospodarjenja namensko izločil knez Karl Auersperg, ter vrh Snežnika nad 1.300 m.

Za barjanski varstveni park je naveden samo en predlog, in sicer Grmez na Ljubljanskem barju, je pa zato toliko bolj utemeljen in kaže, da so se že dejavno ukvarjali z ohranjanjem enega zadnjih ostankov nekdanjega največjega visokega barja Avstro-Ogrske.

Drugi sklop zahtev je bil namenjen zavarovanju rastlinskih in živalskih vrst, ki niso zajete v lovskem ali ribiškem zakonu ter zakonu o varstvu koristnih ptic. Med sesalci so navedli kozoroga, svizca, jelena in medveda. Nadalje je naštetih 23 ptic, med katerimi prevladujejo ujede. Posebej je izpostavljena želva sklednica, za katero niso bili prepričani, ali sploh še živi na Ljubljanskem barju (»morda že zatrta plazilka«). Med drugimi plazilci so navedeni še »kuščar, martinčki, slepič«, med dvoživkami pa vse vrste krastač. Pri nevretenčarjih so opozorili na vse jamske hrošče, pajkovce in mehkužce, nato pa našteli še alpskega kozlička, orjaškega krešiča in posebej rdečega apolona, »ki je v Kamniških planinah, kjer je letal še pred 6 leti v obilnem številu, popolnoma zatrt. Redek je postal tudi že v Karavankah, v Triglavskem pogorju in na Kumu. Lovili so ga domačini in tujci. Nekateri manj izobraženi entomologi, ki so imeli žal več smisla za kupčijo kakor za pravo znanstveno delo, so izvažali leto za letom velike množine tega metulja, ki je pravi kras naših planin«. Morda se zdi način pisanja pretirano dramatičen, vendar povzema bistvo ogroženosti vrste, aktualno tudi v današnjem času.

Podrobna analiza predloga za zavarovanje vrst presega namen tega prispevka, opozoril bi le, da je nenavadno, da pripravljavci niso navedli proteusa, ki je vendarle ena največjih posebnosti živalstva Slovenije, posebej pa je omenjena kranjska čebela. Pravilno ugotavljajo, da gre za pasmo, torej za področje kmetijstva, in zato niti ne bi sodila v dokument, namenjen varstvu narave. Vendar so poudarili, da je ohranjanje te kranjske pasme potrebno »s prirodopisnega in narodnogospodarskega stališča«. Zato so želeli zagotoviti varstvo, zlasti prepoved uvoza živih čebel in matic, dokler ne bi izšel nov čebelarski zakon.

Predlogi za zavarovanje 13 rastlinskih vrst sledijo že starejšim predlogom Alfonza Paulina iz leta 1906, kar je razumljivo, saj je bil vodilna botanična avtoriteta tistega časa in tudi soavtor *Spomenice*.

V *Spomenici* je za »visoko-planinski alpski park« predlagano območje »v Kamniških planinah vse neplodno ozemlje ob glavnem slemenu od Babe pri Kamniškem sedlu do Velikega Vrha«. Na sliki je pogled z Velikega vrha proti Ojstrici in Planjavi.

Prvi predlogi za zavarovanje niso temeljili na podatkih o ogroženosti, ampak predvsem na posebnem odnosu do posamezne vrste. To velja tudi za alpskega kozlička (*Rosalia alpina*), ki je to posebno mesto ohranil na prilogi *Direktive o habitatih*.

Pri predlogih za zavarovanje rastlin je imel odločilno vlogo Alfonz Paulin, ki je že leta 1906 za Belarja pripravil pregled botaničnih naravnih spomenikov na Kranjskem. Med devetimi tedaj predlaganimi rastlinami je tudi endemični froelichov svišč (*Gentiana froelichii*).

Tretja točka *Spomenice* je namenjena jamam in podzemni favni (omenjena je tudi jamska flora, a v tem okviru zveni le kot privesek tedanjega izraza za biotsko raznovrstnost – flora in favna). Zakaj je ta točka v dokumentu, ki je skušal biti čim bolj strnjen, posebej zapisana? Saj bi lahko jame zajeli v prvi točki, podzemne živali pa v drugi? Odgovor je v utemeljitvi v prilogi: »*Jamska flora, posebno pa favna se je v zadnjem času močno izkoriščala v posebno-dobičarske namene, tako da preti mnogim interesantnim in za naše kraje specifičnim tipom raznih vrst popolen pogin. Po živalicah, ki se jih sicer ne dobi nikjer na svetu, so zaslovene naše jame v znanstvenem svetu; dokaz nekulturnosti bi bilo, če ne bi hoteli ali mogli ohraniti teh živalic znanstvu. To pa je mogoče le tedaj, če zabranimo nabiranje v kupčijske svrhe.*« Od 13 članov Odseka za varstvo prirode jih je bilo kar 6 članov Društva za raziskovanje jam Ljubljana. Tudi če večina od njih ni bila terensko aktivnih v jamah, so vendarle bili seznanjeni z dogajanjem na tem področju. Poleg tega so bili Mate Hafner, Alfons Gspan in Anton Bulovec ljubiteljski entomologi.

Četrta točka poudarja pomen širjenja zavesti o pomenu, »*da pride zanimanje za varstvo prirode in umevanje potrebe varstva v najširše sloje*«. Zavedali so se, da varstvo narave ni stvar strokovnjakov, posameznika ali interesnega društva, ampak celotne javnosti. S tem so zakoličili še eno zimzeleno temo!

Spomenica je zgleden primer, kako napisati sporočilo politikom: najprej je na eni strani povzeto sporočilo v zgoščeni in jasni obliki ter v nadaljevanju pribito s konkretnimi, a izvedljivimi predlogi. *For children and ministers*, kot so pred leti tak način pisanja označili avtorji ruske publikacije o biotski raznovrstnosti. To ne pomeni omalovaževanja ministrov, ampak upoštevanje dejstva, da imajo praviloma ministri zelo široko delovno področje in potrebujejo za odločitev, ki jo morajo sprejeti v kratkem času, kristalno jasne strokovno utemeljene predloge.

Priložnostna znamka, ki jo je Pošta Slovenije izdala ob 100-letnici *Spomenice*.

Secusijski okrasek na koncu originalnega besedila *Spomenice*.

Po vsebinski plati je *Spomenica* zajela ključna področja, konkretni predlogi pa so rezultat tedanjega poznavanja pomena, ogroženosti, izvedljivosti (zavarovati območja, ki so v državni lasti ali bi jih lahko pridobili z denacionalizacijo tujcev – npr. barona Borna) in nestabilne politične situacije. Kljub temu preseneča, da v *Spomenici* ni bilo zahteve po ustanovitvi resorja/službe za varstvo narave ter vzpostavitvi pravnega in finančnega okvira. Le splošna zahteva, da se pripravijo posamični zakoni in zagotovijo sredstva za odkup zemljišč, med tem ko bi »*nadzorstvo in znanstveno vodstvo nad parki in jamami imel odbor, ki bi bil v stalni zvezi z Muzejskim društvom*«, pri znanstvenem sodelovanju pa so navedli tudi povezavo z novoustanovljeno univerzo. Ambicije Odseka so bile zelo visoke, morda tudi zato,

ker niso imeli dovolj zaupanja v državno administracijo samostojne države, ki je že tonila v centralizacijo kraljevine. Zavzeli so stališče, da lahko delo varstva narave opravlja kar Odsek sam.

Motiv ohranjanja narave je videti podrejen predvsem znanstvenemu pomenu (»*oteti znanstvenemu preučevanju, kar se še oteti da*«) in prizadevanjem za ugled države (»*koristiti znanstvu in obenem dvigniti ugled naše države*«). Vendar je treba poskušati razumeti dokumente v duhu časa, v katerem so nastali. Zato si pogledjmo tedanje zgodovinske in družbene okoliščine.

Po koncu prve svetovne vojne je zavelo olajšanje; ne le zaradi konca morije, ampak tudi zaradi zloma avstro-ogrske monarhije. S tem se je končala razdvojenost delovanja družbe na narodnostni osnovi. Vse oblike družbenega življenja, od politike do delovanja društev in znanstvenikov, so bile ločene na nemški in slovenski tabor. Po vojni je bil pravi čas za uresničitev sanj o samoodločbi naroda in samostojni državi. Zamisli iz leta 1848 o Zedinjeni Sloveniji so postale stvarne. Sedaj je bilo treba vso energijo, ki je bila prej usmerjena v kljubovanje ponemčevanju, usmeriti v nov cilj – vzpostavitev nove države.

Dogodki so si hitro sledili, saj so se kolesja mednarodne politike vrtoglavo vrtela v plesu različnih interesov. Novo upanje je bilo usmerjeno v panslovanski okvir, stran od Nemcev, v bližino slovanskih bratov! Dne 31. 10. 1918 je bila ustanovljena Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani – prva suverena vlada Slovencev z dvanajstimi resorji (poverjeništvu). Mesec dni kasneje, 1. 12. 1918, je prišlo do združitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Kraljevine Srbije, 7. 1. 1919 pa je regent Aleksander odpravil vse avtonomne narodne vlade. Namesto Narodne vlade je bila še isti mesec v Sloveniji imenovana Deželna vlada z bistveno manjšimi pristojnostmi – to je bil začetek centralizacije Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Leto 1919, ko je nastajala *Spomenica*, je bilo torej politično zelo burno; nerešeno

Kljub temu da ni bilo vzpostavljene naravovarstvene službe, pravnega sistema in predvidenih denarnih sredstev, se je nekaj predlogov *Spomenice* v naslednjih letih vendarle uresničilo:

1921 – Deželna vlada za Slovenijo je 19. 2. 1921 sprejela *Naredbo o varstvu redkih ali za Slovenijo tipičnih in za znanstvo pomembnih živali in rastlin in o varstvu špilj*. S tem predpisom so izvedli predloge iz 2. in 3. točke *Spomenice*. Predpis je veljal eno leto, ko ga je nadomestil zakon, sprejet 28. 2. 1922 v Beogradu. Vsebinskih razlik ni bilo, šlo je le za potrditev na ravni kraljevine, veljal pa je samo za Slovenijo.

1924 – Podpisana je bila zakupna pogodba med Direkcijo šum v Ljubljani (zastopnica lastnika zemljišč – državnega verskega sklada) ter Muzejskim društvom za Slovenijo (Odsek za varstvo prirode) in Slovenskim planinskim društvom. S tem je bil v Dolini Triglavskih jezer za 20 let vzpostavljen varstveni režim, kar je predstavljalo zametek Triglavskega narodnega parka.

je bilo vprašanje severne meje, prav tako še ni bilo jasno, kako se bo razpletla italijanska zasedba zahodnega dela Slovenije. Zasledimo še eno značilnost slovenske politike: kakor hitro je bil ključni skupni cilj – osamosvojitve – dosežen, se je začela enotnost krhati, zlasti med najmočnejšima strankama: Slovensko ljudsko stranko, ki se je zavzemala za avtonomno Slovenijo, in Jugoslovansko demokratsko stranko, ki je zagovarjala centralizacijo. Pomladi 1919 se je začela vladna kriza, ki je privedla do odstopa Deželne vlade v začetku novembra 1919. Imenovan je bil mandatar za sestavo nove vlade, ki pa je bila imenovana šele v februarju 1920. Kot navaja Ribnikar v pregledih zapisov v Arhivu Republike Slovenije, se v tem obdobju vlada ni sestajala, vendar tudi v zapisnikih naslednje Deželne vlade v letu 1920 ni nobene navedbe o obravnavi *Spomenice*.

Leto 1919 je bilo prelomno tudi za Muzejsko društvo za Kranjsko. Prvi občni zbor v novi državi je bil 29. 4. 1919. Ime društva so spremenili v Muzejsko društvo za Slovenijo, iz zapisnika veje želja po »novi orientaciji«, postavitvi naravoslovja v novi državi na pomembnejše mesto (Bulovec 1920). Pod točko razno je bil soglasno sprejet predlog Ferdinanda Seidla: »Občni zbor Muzejskega društva za Kranjsko prosi slavno poverjenišтво kraljevine SHS za nauk in bogočastje, da vzame z vsemi sredstvi v zaščito ohranitev prirodnih spomenikov.« Sledili so predlogi, ki naj bi jih dokument za Vlado vseboval. Na občnem zboru so imenovali skupino, ki naj bi dejanski predlog pripravila. Tako je nastal Odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov, ki je na štirih sejah do konca leta 1919 pripravil *Spomenico*.

Odrpito ostaja zanimivo vprašanje, komu je Muzejsko društvo za Slovenijo 20. 1. 1920 sploh posredovalo *Spomenico*. Ko je dokument nastajal, je bila vladna kriza in morda zato sestavljalci niso naslovili dokumenta na Deželno vlado, ampak napisali čisto splošen izraz »pokrajinska vlada«, da bi se razlikovala od centralne v Beogradu. V Sloveniji namreč nikoli ni bilo vlade pod tem imenom. Seveda tudi ni bilo ministrstva (poverjenišstva) za področje narave. Tudi če bi vlada delovala, ni bilo pristojnega resorja. Zaradi povezave z varstvom kulturnih spomenikov bi bilo po pristojnosti najbližje poverjenišstvo za uk in bogočastje.

V luči nastajajoče države postane poudarjanje pomena varstva narave za državotvornost razumljivo, hkrati pa je to tudi utrjevanje pomena in vloge matične

Posebno pozornost so pripravljavci *Spomenice* posvetili varstvu jam in jamske favne. Planinska jama (na sliki) je zaradi velikega števila troglobiontov in zlasti razmeroma lahke dostopnosti že od nekdaj v središču pozornosti biologov in tudi zbirateljev. Planinska jama je sicer po podpisu *Rapalske pogodbe*, sklenjene 12. XI. 1920 med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo, pripadala slednji.

Tiskovna konferenca ob 100-letnici *Spomenice* 24. 1. 2020 v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. Od desne proti levi: direktor Zavoda RS za varstvo narave mag. Hrvoje Teo Oršanič, tedanji državni sekretar na Ministrstvu za okolje in prostor Marko Maver, mag. Jana Vidic s Sektorja za ohranjanje narave (Ministrstvo za okolje in prostor), direktor Krajinskega parka Ljubljansko barje Janez Kastelic in predstavnik nevladnih organizacij Damjan Vinko. Dogodek je organiziralo Ministrstvo za okolje in prostor, povezoval ga je Igor Longyka.

organizacije – Odseka za varstvo prirode, ki že napoveduje prehod v samostojno društvo.

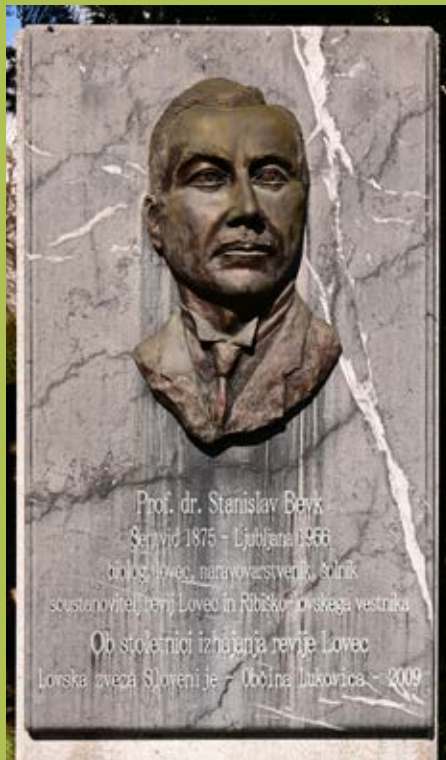
Tudi druge družbene okoliščine so bile takrat precej drugačne od današnjih. V času monarhije v Ljubljani ni bilo univerze, naravoslovni izobraženci so se združevali predvsem v Muzejskem društvu za Kranjsko, ki tudi ni bilo imuno na narodnostno polarizacijo. Na prelomu med 19. in 20. stoletjem so nastajala društva: Muzejsko društvo (1839), Nemško-avstrijsko planinsko društvo (1873), ribiška organizacija (1880), Slovensko planin-

sko društvo (1893), lovska organizacija (1907) in Društvo za raziskovanje jam Ljubljana (1910). Vsako društvo je bilo prvenstveno aktivno na svojem matičnem področju. Muzejsko društvo je imelo najširši naravoslovni okvir, zato je razumljivo, da je postalo izvorno mesto za naravovarstvene ideje. Zanimivo pa je, da so bili člani Odseka za varstvo prirode hkrati tudi člani drugih društev: kot že omenjeno, jih je bilo šest včlanjenih v jamarsko društvo (Paulin, Poljanec, Lovrenčič, Ponebšek, Hafner, Mantuani), štirje v lovsko organizacijo (Beuk, Lovrenčič, Hafner, Gorup) in eden v ribiško (Franke). Prav vsi

so bili vidni in aktivni člani, zato so lahko iz svojega okolja prispevali k nastanku *Spomenice*. V tem času še ni zaslediti vidnejšega sodelovanja zastopnikov planinstva, ki so bili pobudniki prvega zavarovanja planike leta 1896.

Za zaključek si pogledjmo še povezavo *Spomenice* z zgodnjimi dogodki na področju varstva narave na Slovenskem. V drugi polovici 19. stoletja je bilo v Evropi veliko različnih spontanah odzivov na krajevno ogrožene naravne znamenitosti (npr. pobude za ohranitev Krimlskih slapov pred gradnjo hidroelektrarne v Avstriji leta 1886), izločanje gozdnih rezervatov veleposestnikov (npr. Auerperg na Kočevskem leta 1892) ali zavarovanje ogroženih vrst (npr. planika na Goriškem leta 1896). Za razvoj varstva narave v naših krajih pa je bila med temi prizadevanji odločilna akcija za ohranitev Panske skále na severu Češke leta 1878. S tem dogajanjem je bil močno povezan poslanec deželnega (češkega) in cesarskega parlamenta farmacevt Gustav Nowak (1846–1921). Kot poslanec je v letih 1901–1902 na avstrijski parlament odločno in vztrajno naslavljal poslanske pobude, naj se uredi področje varstva naravnih spomenikov. Parlament je to zahtevo prenesel na Vlado, ki je marca 1903 na to temo organizirala strokovni posvet, maja pa po vseh deželah razposlala vprašalnik o naravnih spomenikih. Kranjska deželna vlada je okrožnico z Dunaja poslala vsem glavarstvom. Odziv je bil medel, razen

gorenjskega glavarstva, ki je zaprosilo za pomoč Albina Belarja, uglednega seizmologa. Belarja je vsebina povsem prevzela, tako da se je odločil pripraviti pregled naravnih spomenikov celotne Kranjske (Skoberne 2011). Za sodelovanje je prosil profesorja Alfonza Paulina, ki je pripravil pregled botaničnih naravnih spomenikov Kranjske (Mayer 1988), in dr. Antona pl.

Spomenik Stanislavu Bevku, predsedniku Odseka za varstvo spomenikov, sta leta 2009 v Šentvidu pri Lukovici postavili Lovska zveza Slovenije in občina Lukovica.

Schöppla, saj je že bil pripravil podoban katalog. Temu pregledu je dodal še podatke o jamah, ki jih je objavil Gratzy leta 1897. Žal Belarjevega kataloga še nismo našli, največ o njem vemo iz Belarjevega objavljenega izvlečka v *Dunajskem časopisu* leta 1907.

Belar, Schöppl in Paulin so bili leta 1919 člani Muzejskega društva za Slovenijo, vendar je v Odseku sodeloval le Paulin, medtem ko sta bila Belar in Schöppl v novi državi zaradi pripadnosti nemškemu kulturnemu krogu povsem onemogočena. Zato je v *Spomenici* zelo prepoznaven Paulinov prispevek, pa tudi nekatere Belarjeve zamisli, med njimi zlasti citiran predlog za zavarovanje Doline Triglavskih jezer.

Stane Peterlin, biolog in strokovnjak za varstvo naravne dediščine na Slovenskem, je *Spomenico* označil kot prvi nacionalni program za varstvo narave in to nedvomno drži. Kot za vsak podoben dokument tudi za *Spomenico* velja, da je bila zrcalo svoje dobe, v katerem lahko razberemo odseve zgodovinskega in družbenega trenutka, stopnje zavedanja in sodelovanja v družbi, kakor tudi dojemanja, vedenja, znanja stroke o naravi ter odnosa do nje. Kaj se je dogajalo potem, pa morda že v naslednjem *Trdoživu*. ✱

LITERATURA IN DODATNO BRANJE

(zaradi celovitejšega zgodovinskega pregleda so navedeni tudi nekateri članki o *Spomenici*, ki niso vključeni v prispevek)

- Anon. (1903a): Bestrebungen zum Schutze der Naturdenkmale. *Wiener Zeitung* 59: 8.
- Anon. (1903b): Erlass der k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht, Z. 38.212. k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht.
- Belar A. (1907): Die Naturdenkmalpflege in Österreich mit besonderer Berücksichtigung des Landes Krain. *Wiener Zeitung* 131: 3–5.
- Beuk S. (1920): Spomenica. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*. Prirodoslovni del, B, 1/1–4: 69–75.
- Bulovec A. (1920): Občni zbor ‚Muzejskega društva za Slovenijo‘. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*. Zgodovinski del A, 1/1–4: 37–41.
- Gratzy O. (1897): Die Höhlen und Grotten in Krain. *Mittheilungen Musealvereines für Krain* 10/5: 133–74.
- Mayer E. (1988): Usoda in vsebina rokopisa A. Paulina *Über botanische Naturdenkmäler in Krain*. *Biološki vestnik* 36/3: 33–52.
- Nowak G. (1901): Antrag des Abgeordneten Gustav Nowak und Genossen auf Erlassung eines Gesetzes zum Schutze und zur Erhaltung von Naturdenkmäler. V: Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses XVII. Session, nr. 990, 5544. Wien.
- Nowak G. (1902a): Antrag des Abgeordneten Gustav Nowak und Genossen um Schaffung eines Fonds zur Erhaltung und zum Schutze der Naturdenkmäler. V: Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses XVII. Session, 1490. Wien.
- Nowak G. (1902b): Protokoll des 109. Sitzung der XVII. Session am 13. März 1902. Wien.
- Peterlin S. (1976): Nekaj o zametkih in začetkih varstva narave v Sloveniji. *Varstvo spomenikov* 20: 75–92.
- Peterlin S. (1992): Ferdinand Seidl – pobudnik *Spomenice* o varstvu narave 1920. *Dolenjski zbornik* 1992: 77–80.
- Peterlin S. (1995a): 75 let po *Spomenici* Odseka za varstvo prirode in prirodnih spomenikov pri Muzejskem društvu za Slovenijo. V: Skoberne P. (ur.), 75 let *Spomenice* Odseka za varstvo prirode in prirodnih spomenikov – ponovni natis s spremno besedo. Uprava RS za varstvo narave, Ljubljana: 17–20.
- Peterlin S. (1995b): Znamenita *Spomenica* iz leta 1920 in njena dediščina. V: Aljančič M. (ur.), *Varstvo narave na Slovenskem*, zbornik ob evropskem letu varstva narave. Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana: 9–13.
- Peterlin S. (2019): Stoletnica *Spomenice* za varstvo prirode – Okoliščine nastanka *Spomenice*. *Proteus* 82/4: 150–153.
- Piskernik A. (1964): Iz zgodovine slovenskega varstva narave. *Varstvo narave* 2–3: 59–70.
- Ribnikar P. (1998): *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921*, 1. del: od 1. 11. 1918–26. 2. 1919. Arhiv Republike Slovenije.
- Ribnikar P. (2002): *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921*, 3. del: od 22. 3. 1920–9. 7. 1921. Arhiv Republike Slovenije.
- Seidl F. (1920): Za varstvo prirode. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*. Zgodovinski del A, 1/1–4: 41–42.
- Skoberne P. (2020): 100. obletnica *Spomenice* za varstvo narave. *Bilten Pošte Slovenije* 129: 12–13.
- Skoberne P. (2011): Prispevek k poznavanju vloge Albina Belarja na področju varstva narave na Slovenskem. *Annales - Ser. hist. nat.* 21/1: 97–110.